

Za podobo kratke proze v začetku 70-ih let so bile gotovo najpomembnejše Jurčičeve »značajevke«. Med najbolj značilne njihove lastnosti bi poleg kratkosti uvrstili še tele: izključna osredotočenost na eno osebo in njen značaj (psihološka poglobitev), ki je podlaga za celotno zgodbeno zasnovu; težišče pripovedi je na odločilnem izseku iz življenja središčne osebe, ki jo pisatelj praviloma v prvem poglavju predstavi in nato v zgodbenem poteku dodatno značajsko osvetli (pomembnost začetka pripovedil); pripovedi so fragmentarne in kompozicijsko grajene v enopramenski postopnosti, pripovedne enote so namreč nanizane tako, da težijo h koncu, ko se po preobratu vse skupaj (presenetljivo) nesrečno konča (odhod v Mehiko v *Božidarju Tirtlju*, pijanost in blaznost v *Pipi tobaka*, smrt v *Telečji pečenki*; izjema je *Lipe*); pripovedni čas ni nujno zelo skrčen, izjema je *Telečja pečenka*.

(Odlomek iz daljše študije)

Tine Logar

SAZU v Ljubljani

DIFTONGIZACIJA IN MONOFTONGIZACIJA V SLOVENSКИH DIALEKTIH

Diftongizacija monoftongov in kasnejša monoftongizacija diftongov sta najpomembnejša razvojno-spreminjevalna faktorja slovenskih dolgih vokalov. Oba pojava sta zelo stara, saj izvira prvi iz XII. – XIII., drugi pa verjetno iz XIII. – XIV. stoletja. Do XII. stoletja je bil sistem dolgih slovenskih vokalov monoftongičen. Ko pa je v XII. – XIII. stoletju prišlo do prvih slovenskih diftongizacij, se je spremenil v monoftongično-diftongičnega.

Diftongizacija je najprej zajela *ě*: in podaljšani cirkumflekirani *o*: (sněg, nos), ki stá na slovenskem ozemlju prišla v par. Enako kot *ě*: se je na delu slovenskega ozemlja razvijal tudi podaljšani cirkumflekirani *e*: (med), ki se je tam kvalitetno izenačil z *ě*..

Za slovenski jezik XII. stoletja je značilno tudi to, da sta se *ě*: (*e*:) in *o*: že v tem zgodnjem obdobju geografsko različno diftongizirala in s tem povzročila verjetno najstarejšo ugotovljivo dialektično diferenciacijo slovenskega jezika. Na slovenskem severozahodu sta se namreč diftongizirala v *ię/uę* (lięs / buęs), na jugovzhodu pa v *eį/ou* (leįs / bouįs). Ta različna diftongična para za psl. *ě*: in *o*: sta v nadaljnjem razvoju dialektično diferenciacijo slovenskega jezika še povečala in poglobila.

Vzroke te dvojne različne diftongizacije *ě*: in *o*: na slovenskem ozemlju je težko pojasniti, lahko jih samo domnevamo. Razmejitev med njima poteka v glavnem po visokih gorah (Pohorje – Savinjske in Kamniške Alpe, Karavanke, Julijske Alpe), geografsko neutemeljena meja med njima je le na zahodu v Poljanski dolini, v okolici Cerknega, Idrije, Črnega vrha, v spodnji Vipavski dolini in na zahodnem Krasu.

Kasneje je diftongizacija zajela tudi večino drugih slovenskih dolgih vokalov razen *a*:, ki se je diftongiziral le izjemoma in na majhnem teritoriju. Geografsko bolj omejena je tudi diftongizacija *i*: in *u*:, kjer pa je do nje prišlo, je njena usmeritev povsod v glavnem enaka, končni rezultati pa so vendarle pogosto iz govora v govor različni.

Diftongizacija nazalov *ę*: in *o*: je bila odvisna od začetka in poteka njune denazalizacije, za katero vemo, da je bila na slovenskem ozemlju dolgotrajen, stoletja trajajoč proces, ka-

terega začetek sega v XII. stoletje, ki pa še do danes na vsem slovenskem ozemlju ni zaključen. Časovni potek denazalizacije slikovito odseva iz današnjih slovenskih dialektičnih refleksov za *ę/ɔ*, ki se iz narečja v narečje spreminjajo in so razvojne stopnje tega dolgotrajnega, že skoraj tisoč let trajajočega procesa. Tam, kjer denazalizacija še ni stara, so refleksi večinoma še monoftongi, vendar kvalitetno lahko tudi različni, kjer pa je bila zgodnja, so zanju večinoma diftongi ali pa že iz njih po mlajši monoftongizaciji nastali monoftongi (*ie-iə-i:/ej-e- - piest-piəst-pi:st/ pejst-pe:st*).

Kar velja za razvoj nazalov, v glavnem velja tudi za razvoj staroakutiranega *ě* in novoakutiranih *e* in *o* v nezadnjih besednih zlogih. Ti so se na večjem delu slovenskega ozemlja podaljšali, vendar je bilo tudi to podaljšanje dolgotrajen proces, ki se je ponekod začel zgodaj in je potekal hitro, drugod pa je bil kasen in počasi potekajoč. Tudi ta proces podaljševanja novoakutiranih *e/o* in staroakutiranega *ě* se slikovito zrcali v današnjih tako pestrih slovenskih dialektičnih refleksih: monoftongih, diftongih in iz njih na novo razvitih monoftongih.

Najmlajši je v slovenskem jeziku pojav diftongizacije tistih *e/o*, ki so bili v psl. v predakcentski poziciji, pa so v slovenščini postali akcentuirani zaradi prehoda akcenta s kratkega končnega zloga nanje (sestra, kosà). Taki *e* in *o* so se v slovenskem jeziku, ko so postali akcentuirani, lahko podaljšali, lahko pa so ostali tudi kratki, kar je bilo med drugim verjetno odvisno tudi od vsakokratnega dialektičnega sistema vokalov in seveda od časa, ko je nanje prešel akcent. Na večini slovenskega ozemlja pa so se podaljšali. To je bilo v skladu z zakonitostjo, zaradi katere slovenski jezik vsaj tedaj ni trpel kratkih akcentuiranih vokalov v nezadnjih besednih zlogih. Vendar je bilo tudi podaljšanje teh vokalov dolgotrajen proces, ki se je tod začel bolj zgodaj in je potekal hitro, drugod pa bolj pozno in je potekal počasi. Vse to pa se izraža v današnjih zelo različnih dialektičnih refleksih tudi teh dveh vokalov. V njih lahko razbiramo relativno kronologijo prehoda akcenta s končnega kratkega zloga na predakcentska *e* in *o*. Na terenu slovenskega jezika lahko sledimo vsem razvojnim stadijem od še psl. oksitoneze do že premaknjenegega akcenta s še kratkima *e/o* do dolgih *e:/o:* in do diftongov različnih kvalitet, ki so se razvili iz podaljšanih akcentuiranih *ę:/ɔ:* ali *e:/o:*, pa do najmlajših novih monoftongov, ki so se razvili iz starejših diftongov (*ie:/uo:/ /e:/ɔ:/ /ie/uo/ /ja:/ /ja:/ /e:/a:/ /ä:/uä:* itd.).

Tako so slovenska narečja in govori živa priča procesov in razvojev v slovenskem vokalizmu, segajočih od praslovanščine do današnjih dni. V tem je posebna dragocenost slovenskih narečij in govorov, brez katerih si zgodovinskega razvoja slovenskega jezika, zlasti pa njegovega glasoslovja ne bi mogli zamisliti. Vse to pa je posledica tega, da je slovensko ljudstvo skozi vsa obdobja svoje zgodovine, odkar se je stalno naselilo v Alpah in na Krasu, vztrajalo na svojih tleh in ni doživljalo večjih selitev, kar je v zvezi s turško okupacijo tako značilno za druge Južne Slovane, zlasti pa za Srbe.

Diftongi, ki so se razvili iz monoftongov, pa so kmalu začeli podlegati novim razvojnim tendencam, ki se izražajo bodisi v novih monoftongizacijah bodisi v diferenciacijah, nato pa spet v mlajših monoftongizacijah. Tako sta se diftonga *ej/ou* lahko asimilirala in monoftongizirala v *e:* in *o:* ali *u:*, lahko pa sta se, če sta se le ohranila, diferencirala v *ej-aj-äj* oziroma v *ou-au*. Kasneje pa so se lahko taki diferencirani diftongi monoftongizirali, vendar so se rezultati te monoftongizacije izrazili v širših mlajših monoftongih (*e:-ä:-a:/ɔ:-o:*). Lahko pa so se kot diftongi ohranili vse do danes. Vsi ti številni refleksi so v slovenskih dialektih živi še danes, tvorna pa sta še vedno tudi procesa diferenciacije in monoftongizacije diftongov.

Najstarejša monoftongizacija *ej* in *ou* je zajela današnje gorenjsko, verjetno pa tudi savinjsko narečje. Zdi se mi, da je do te zgodnje monoftongizacije, ki sega v XIV. stoletje, prišlo zato, ker se je ta teritorij s svojima *ej* in *ou* – *ě:/o:* stikal s teritorijem z refleksoma *ie/uo* iz istih psl. vokalov na severu in zahodu slovenskega ozemlja (Koroško, Posočje,

Kras, Benečija). V gorenjsko-savinjski monoftongizaciji $e_i \rightarrow \epsilon : /ou \rightarrow \varnothing$: zato vidim kompromis med govori z dvema diametralno nasprotnima tipoma diftongov, ki so mejili drug na drugega. Gorenjsko in savinjsko narečje sta tako z novimi monoftongi postala vezni člen, prehodna dialekta med severozahodnimi in jugovzhodnimi slovenskimi govori ($e_i/ou \rightarrow \epsilon:/\varnothing$ — $i\epsilon/uo$). Nekaj povsem podobnega se je zgodilo tudi v govoric Mislinjske doline, kjer sta se stikali štajerska pohorščina in koroščina. Na Dolenjskem pa se je diftong e_i ohranil tudi še po XIV. stoletju, v poznejšem razvoju pa se je ponekod diferenciral, drugod pa monoftongiziral, kar je bilo verjetno odvisno od posameznega dolenjskega govora in njegovega vokalnega sistema.

Nasprotno pa se je diftong ou monoftongiziral tudi na dolenjskem teritoriju in to prav tako zgodaj kot na Gorenjskem, vendar ne v o ; temveč v u . Zdi se mi, da je dolenjsko-notranjska pa tudi južnoštajerska monoftongizacija $ou \rightarrow u$: povezana z nekim drugim pomembnim pojavom, namreč z izgubo prvotnega u , ki je na tem ozemlju prešel v \ddot{u} , ne glede na to, ali je bil dolg ali kratek. Na izgubo starega u je ta dialektični teritorij zato reagiral z monoftongizacijo $ou \rightarrow u$: ($nous \rightarrow nus$). Na Gorenjskem pa pojava $u \rightarrow \ddot{u}$ ni bilo, zato tudi ne monoftongizacije $ou \rightarrow u$; temveč $ou \rightarrow \varnothing$. Tendanca po monoftongizaciji $e_i \rightarrow \epsilon$; $ou \rightarrow \varnothing$: pa se je zlasti v gorenjskem narečju realizirala tudi še pozneje po XVII. stoletju, ko je tudi $ou \leftarrow \ddot{u}$: prešel v \varnothing .

Tendanca po monoftongizaciji diftongov pa se je razvila tudi tam, kjer sta se ϵ : in o : diftongizirala v $i\epsilon/uo$, torej na slovenskem severozahodu. Vendar je do monoftongov tod prihajalo po drugačni poti, namreč s slabljenjem drugega diftongičnega elementa: $ie \rightarrow i\epsilon \rightarrow i:/uo \rightarrow u\epsilon \rightarrow u$. Tudi tu je v slovenskih severnih in zahodnih narečjih še danes iz refleksov razviden ves potek monoftongizacije. Večji del slovenskih narečij in govorov na zahodu ima še danes $i\epsilon/uo$, na Koroškem pa večinoma govore $i\epsilon/u\epsilon$, v posameznih, zlasti končnih odprtih zlogih pa že $i:/u$. Del zahodnih rožanskih govorov na Koroškem pa ima že povsod $i:/u$; vendar samo za stalno dolgi \ddot{e} (e): in cirkumflektirani zgodaj podaljšali, pa imajo drugačne reflekse, večinoma monoftonge, ki so stari, arhaični, ne pa razviti iz diftongov.

Vzroka rožanskega procesa $i\epsilon/u\epsilon \rightarrow i:/u$: ne poznam. Dialekt je namreč stara $i:/u$: ohranil in sta se z novo monoftongizacijo $i\epsilon/u\epsilon \rightarrow i:/u$: v besednem gradivu samo še pomnožila. Vokalni sistem pa je kljub tej monoftongizaciji ostal uravnovešen, saj ima poleg $i:/u$: tudi $\epsilon:/\varnothing$; $e:/o$: in a ; torej sistem, ki je za slovenske govore naravnost klasičen.

Monoftongizacija $i\epsilon/uo \rightarrow i:/u$: pa je na slovenskem severozahodu nastala še v dveh dialektih, namreč rezijanskem in cerkljanskem. V Reziji je monoftongizacija, katere rezultat sta nova $i:/u$; očitno povezana z neko drugo tipično rezijansko inovacijo, namreč s spremembo starih $i:/u$: \rightarrow zasopla $\ddot{i}:/\ddot{u}$; ki sta posebna rezijanska vokala.

Podobno kot zahodni rožanski govori je tudi rezijanščina razvila nov monoftongični sistem, ki poleg običajnih slovenskih vokalov obsega še dva zasopla rezijanska vokala $\ddot{i}:/\ddot{u}$. Rezijanski monoftongični sistem je tako kot gorenjski in zahodnorožanski sekundaren, razvit iz starejšega monoftongično-diftongičnega sistema.

Monoftongizacija $i\epsilon/uo \rightarrow i:/u$: pa je nastala še v enem zahodnem slovenskem dialektu, namreč cerkljanskem. Vendar je razlog zanjo tu drugačen. Cerkljanščina je stara $i:/u$: prav tako izgubila kot rezijanščina, vendar z drugačno inovacijo, kot je bila rezijanska. Cerkljanski dialekt je eden od tako imenovanih rovtarskih slovenskih dialektov. Zanje je še posebej značilno skrajšanje vseh starih $i:/u$: $\rightarrow i/u$. Sistem dolgih vokalov je tako ostal brez dveh, za vse dolge vokalne sisteme bistvenih vokalov. Cerkljanski dialekt je na to spremembo očitno reagiral tako, da je starejše diftonge $i\epsilon/uo \leftarrow \ddot{e}:/\varnothing$: preko $i\epsilon/u\epsilon$ monoftongiziral $i:/u$. Tako je defekten vokalni sistem ponovno postal normalen. Pri tem je bilo

pomembno tudi to, da je cerkljanščina nekoč prej imela dva zelo podobna diftongična para: ie/uo in ie/uo. Prvi par je zastopal stara ē/o; drugi pa psl. nazale in novoakutirane e in o v slovenskih dolgih zlogih. Ta dva para sta si bila artikulacijsko in akustično preveč podobna, da bi ne težila bodisi k diferenciaciji bodisi k asimilaciji in zlitju. Cerkljanski dialekt pa je diferenciacijo dosegel z monoftongizacijo prvega para preko iə/uə → i:/u:, medtem ko je drugi par asimiliral v ie/uo, ki sta tako zavzela nekdanje mesto sedanjih i:/u: ← ie/uo. Arhaični govori na obrobju cerkljanskega dialeкта pa so oba ta subtilno različna para še do danes ohranili, medtem ko jih je večina drugih govorov tega področja izenačila v ie/uo (liēs/gliēdam, niēsū:nuoš/huōdim).

V tem referatu se ne morem spuščati v vse druge diftongizacije in monoftongizacije slovenskih vokalov, ki so se dogajale na drugih geografskih področjih slovenskega jezika, zlasti pa na Štajerskem in na Dolenjskem. Še enkrat bi rad poudaril, da sta procesa diftongizacij in monoftongizacij za razvoj slovenskega jezika tako bistvena in v vseh razvojnih obdobjih delujoča, da brez njihovega upoštevanja ni mogoče razumeti glasoslovnega razvoja slovenskega jezika niti ne vokalnih sistemov v današnjih slovenskih narečjih. Monoftongični vokalni sistemi so namreč v slovenskih narečjih sekundarni, razviti iz monoftongično-diftongičnih po procesih monoftongizacij, ki pa so nastajale iz različnih vzrokov in pobud, notranjih sistemskih, in zunanjih, ki jih je sprožal zlasti stik med govori z dvema diametralno različnima paroma diftongov za prej enake psl. vokale.

Jože Pogačnik

Pedagoška fakulteta v Osijeku

RECEPCIJA DANTEJA V SLOVENSKI KNJIŽEVNOSTI

(Nadaljevanje in konec)

IV

Z romantizmom je Dante prišel v slovensko književno zavest kot klasik. Njegov vstop v panteon svetovne književnosti je odprl recepciji nove prostore in možnosti. M. Čop se je tako že zavedal, da je potrebno prevajati njegova dela. V korespondenci s Fr. Savirom je pisal o delikatnih vprašanjih prenosa italijanskega enajsterca v slovenski verz, pred majem 1835 pa je nagovoril brata Janeza, naj prevede epizodo o Ugolinu, ki jo je mislil objaviti v almanahu St. Vraza *Cvetice*. Prevod se ni ohranil, pa zato prvenstvo v prevajanju Danteja pripada Vrazu, ki je poslovenil III., fragmentarno pa tudi I. in XXXIII. spev *Pekla*. Interes za *Pekel*, posebno za III. in XXXIII. spev je karakterističen za slovensko recepcijo vse do 1921. leta. Ta okvir ostane prisoten tudi v poskusih Fr. Zakrajška, v anonimnih prepesnitvah gimnazijcev iz 1870. in 1871. leta, predvsem pa v prvem kompletnem prevodu *Pekla*, ki ga je 1878 objavil J. Vesel Koseski. Vzporedno s tem nastanejo

²⁷ Probleme »slovenskega« Danteja je razčlenil Alojz Rebula v študiji *La Divina commedia nelle traduzioni slovene* (Ricerche slavistiche VIII/1960, str. 199–252). Najpopolnejši bibliografski pregled slovenske dantologije predstavlja delo M. Breclja *Bibliografia dantesca slovena*, objavljena v publikaciji *Onorate l'altissimo poeta*, Gorica 1965, str. 11–38.